

Душан Н. Пророковић¹
Богдан П. Стојановић²
Институт за међународну политику и привреду
Београд (Србија)

316.35(497.115)"20"
Прејледни научни рад
Примљен 15/09/2023
Измењен 11/12/2023
Прихваћен 11/12/2023
doi: [10.5937/socpreg57-46568](https://doi.org/10.5937/socpreg57-46568)

ОНТОЛОШКА БЕЗБЕДНОСТ И КОЛЕКТИВНИ ИДЕНТИТЕТ КРОЗ ПРИЗМУ СТРАТЕШКЕ КУЛТУРЕ НА ПРИМЕРУ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

Сажетак: У раду се теоријски истражују феномени онтолошке безбедности и колективног идентитета кроз призму стратешке културе, уз емпиријску елаборацију студије случаја Косова и Метохије. Аутори допуњују реалистичко схватање безбедности социјално-конструктивистичком перспективом, наглашавајући утицај вредности, идеја, перцепција и културе уопште, при обликовању колективног идентитета, који је у чврстој спреси са субјективним осећајем безбедности. Главна хипотеза је да чврстина колективног идентитета опстаје без обзира на спољне притиске и тежње преобликовања јер се његов опстанак доживљава као неодвојива суштина онтолошке безбедности. Аутори закључују да снага колективног идентитета у одређеним ситуацијама превазилази проблеме урушених институција и мањак актера који заговарају базичне вредности тог идентитета. Косово и Метохија чини више од материјалног дела територије, снажно градећи основе колективног идентитета. Појединац који осећа припадност таквом колективном идентитету готово инстинктивно ће одбијати свако решење које га урушава, па ће напад на те вредности, ма колико интензиван, доживљавати као осећај личне небезбедности.

Кључне речи: онтолошка безбедност, колективни идентитет, стратешка култура, Косово и Метохија, Србија, вредности, друштво

УВОД: ТЕОРИЈСКИ ОКВИР ИСТРАЖИВАЊА

Сагледавање феномена онтолошке безбедности, колективног идентитета и стратешке културе практично је немогуће чинити сепаратно, без њиховог међусобног повезивања. У одређеној мери и дефиниције ових појмова (било које од читавог низа

¹ dusan@diplomacy.bg.ac.rs

² bogdan.stojanovic@diplomacy.bg.ac.rs

понуђених дефиниција) се преклапају, упућују једна на другу. Циљ овог истраживања јесте да се објасне релације између онтолошке безбедности, колективног идентитета и стратешке културе (тумачећи концепт стратешке културе из најширег могућег контекста). Истраживачко питање на које се тражи одговор гласи: зашто вредности и обрасци као део колективног идентитета опстају и у ситуацијама када не постоји никаква интерна институционална нити екстерна међународна подршка њиховом опстанку? Одговор који се доказује гласи: зато што су онтолошка безбедност и перцепција која се тиче осигуравања индивидуалне и колективне безбедности темељни део колективног идентитета! Одустајањем од тог темељног дела колективи, односно народи, могу остати без свог идентитета, а то онда са собом повлачи и схватање да ће се степен угрожености повећати, то јест да ће бити небезбедни. Одговор на постављено питање и доказивање понуђеног одговора врше се ослањањем на метод студије случаја.

Временски оквир истраживања ограничен је на последњих четврт века, а када је о конкретној студији случаја реч, просторни оквир истраживања лимитиран је на територију Републике Србије. Теоријски оквир истраживања базиран је на претпоставкама социјалног конструктивизма, према коме друштвено-политички систем није искључиво продукт материјалних односа, већ зависи од субјективне перцепције, идеја, вредности, идентитета и других неопипљивих категорија. Процес конструисања стварности, од суштинског је значаја у разумевању појмова попут колективног идентитета, који настаје као резултат дифузије идеја, ставова и вредности и субјективизације од стране његових градивних јединица.

ОНТОЛОШКА БЕЗБЕДНОСТ И СТРАТЕШКА КУЛТУРА: ТАЧКЕ ДОДИРА И МЕЂУСОБНА ПРЕКЛАПАЊА

Појам онтолошке безбедности први је дефинисао Роналд Лајнг (Ronald David Laing) шездесетих година 20. века. Испитујући симптоме шизофреније и психолошких поремећаја, дошао је до закључка да особе које нису ментално здраве доживљавају сталну претњу имплозије која долази из спољашњег света (Laing, 2001, str. 40–65). Уколико се идентитет и аутономија појединца не доводе у питање, односно уколико се сопствено биће доживљава као стварно и целовито, онда особа „има чврсто језгро онтолошке безбедности“ (Laing, 2001, str. 41). Иако се за коришћење овог појма везују одређене контроверзе, концепт је пронашао своју примену и у истраживањима међународних односа (Gurney, 2021). Поред тежње за осигуравањем физичке безбедности и територијалног интегритета, актери у међународним односима (државе) имају потребу и за осигуравањем онтолошке безбедности која подразумева читав спектар сасвим других тема – од сопственог доживљаја изазова, ризика и претњи до самопоимања, односа са другима и субјективног осећаја (не)безбедности (Mitzen, 2006, str. 341–370). Џенифер Мицен (Jennifer Mitzen) тврди да државе остају заробљене у зачараном кругу безбедносне дилеме највише због субјективне перцепције безбедности, а не због објективне неизвесности поступака друге стране (Mitzen, 2006). У историјским фазама, када критичне ситуације угрозе рутину и последично отворе одређена фундаментална питања у јавном дискурсу, актери постају несигурни и тада на дневни ред долази тема онтолошке безбедности (Ejodus, 2017, str. 883–908).

С једне стране, онтолошко представља део филозофског у оквиру ког се расправља о општим и конститутивним одређењима бића³. Са друге стране, уколико се безбедност одређује посредством вредности на начин како су то чинили Арнолд Волферс (Arnold Wolfers) и Дејвид Болдвин (David Baldwin), она се посматра не само као одсуство претњи да стечене вредности могу бити угрожене већ и као одсуство страха да те и такве вредности могу бити нападнуте (Wolfers, 1952, стр. 481–502; Baldwin, 1997, стр. 5–26). Безбедност бића директно зависи од доживљаја страха, односно перцепције о вредностима које (ни)су нападнуте. У контексту међународних односа и актера који детерминишу међународне односе, то биће мора бити разматрано као колективно (имајући у виду да се под актерима међународних односа најпре подразумевају државе, а да те државе творе одређени народи, нације или етничке заједнице као колективитети). Одбраном колективних вредности осигурава се безбедност државе. Осим објективних и материјалних односа, безбедност је истовремено и друштвено конструисана. Најбоља илустрација тога јесте ситуација у којој нека држава може бити истовремено перципирана као безбедносна претња или не, у зависности која група различитих појединаца, политичких актера, удружења и сл. тумачи безбедносну ситуацију (Norf, 1998, стр. 171–200).

У том оквиру се могу пронаћи тачке додира и међусобног преклапања између онтолошке безбедности и стратешке културе. „Оно што од почетка чини полазиште концепта стратешке културе јесте мишљење да свака држава, подстакнута утицајима сопственог културног идентитета, има јединствен начин анализе, интерпретације и реакције на међународну стварност. Зато је међу теоретичарима из ове области завладало мишљење да различите државе имају и различите доминантне стратешке склоности, које су укоренење у историјским искуствима и под снажним су утицајима културних, филозофских, религијских и политичких карактеристика државе и њених елита“ (Vračar & Stanojević, 2019, стр. 297). У ужем смислу, стратешка култура може се посматрати кроз утврђивање и спровођење различитих државних стратегија којима се врши позиционирање једног актера у међународној арени (Blagojević, 2019, стр. 166). Јединственост и оригиналност државне политике огледа се не само у њеним потенцијалима војне, економске и политичке моћи, географском положају или ресурсима већ и у општим и конститутивним одређењима колективитета. „Посматрањем стварности кроз објектив културе, концепт стратешке културе обезбеђује аналитички оквир који, у извесној мери, може да пружи одговор на питање: зашто се одређене политичке опције или стратегијска решења, а не нека друга, бирају и спроводе од стране политичког апарата појединих држава“ (Vračar & Stanojević, 2019, стр. 296). Међутим, у ширем смислу, стратешка култура може се појмити и као оквир за детерминисање државне политике. Уоквиравање колективних вредности (које се темеље на културним, филозофским, религијским и политичким елементима) резултат је историјског процеса који се одвија кроз бројне вишедеценијске итерације. Култура је свеукупно и свепрожимајуће друштвено наслеђе, подразумева обликовање (не)прихватљивих образаца, мишљења и деловања, захваљујући којима се (дугорочно) одржава друштвена стабилност, а на основу тога и креира перцепција безбедности.

³ Придев онтолошко представља кованицу од грчких речи *он* – биће и *логос* – учење.

Стратешка култура представља део политичке културе једног народа, односно државе коју тај народ твори и одржава. Политичка култура, која обухвата компоненте као што су скуп политичких норми, принципа и вредности, у великој мери одређује укупно понашање политичких фактора, укључујући и доносиоце одлуке и бирачко тело, али често и најширу могућу јавност (Gavrov, 2012, str. 733–740). Непрестана интеракција чини да једнако као што доносиоци одлука могу утицати на бирачко тело и користећи разне механизме индуковати трансформације политичких норми, принципа и вредности, и бирачко тело може утицати на доносиоце одлука и усмеравати их у процесу одабира решења. Без обзира на карактер политичког система, приметно је да доносиоци одлука чак и у оним најрестриктивнијим или револуционарно-реформаторским режимима често морају усклађивати своје замисли са доминантним представама јавности. Те представе, које су у ширем смислу део стратешке културе (дакле, не обухватају само ужу дефиницију стратешке културе) проналазе своје извориште у јединственом начину анализе, интерпретације и реакције на окружење и међународну (или регионалну) стварност. Одређене политичке опције или стратегијска решења, бирају се и/или спроводе од стране државних институција и руководилаца под утицајем наслеђа и уврежених образаца, понекад и несвесно или невољно, јер је то начин да се одржи друштвена стабилност и креира перцепција о безбедности.

Због тога стратешка култура има потенцијал да „траје“ и током „историјских турбуленција“ када су државне институције блокиране, окупиране или једноставно из разних разлога не врше своју функцију. Анализирајући колективни идентитет у Србији и улогу институционалног у његовом креирању, Јелена Ђурић примећује како је један од уочених проблема на почетку 21. века „аутизам обезличеног система“ (Ђурић, 2016, str. 38). Констатација је тачна, уз додатак да се вероватно односи и на колективне идентитете у бројним другим државама. Али, питање које се након овакве констатације појављује, гласи: захваљујући чему се онда „систем“ одржава? Јер, чак и уз „аутизам“ и „обезличеност“ систем и даље постоји! Наравно, реална је и могућност да се у условима дугог трајања „аутизма“ и „обезличености“ систем распадне или угаси, односно да пре распада или гашења све слабије функционише. Но, таква реална могућност постојала је и у неким ранијим историјским периодима када у дугом временском континуитету чак никакве српске институције нису постојале (без обзира на чињеницу што се појам „српских“ институција у неким ранијим историјским раздобљима мора тумачити на сасвим другачији начин него што се то данас чини), па до тога није дошло. Својим антологијским делом о етногенези Лав Гумиљов (Лев Николаевич Гумилёв) показује да колективитети (било да је реч о етносима или суперетносима) имају своје развојне фазе, путеве и странпутице (Gumilev, 2005).

У одређеним периодима и околностима културно може да опстаје као фактор хомогенизације колективитета и постаје „дурбин“ кроз који један народ сагледава међународно окружење. Уместо кроз институционални апарат (најчешће са учешћем дела елите) тако се детерминише стратешко промишљање, вајају ставови о пријатељима и непријатељима, допуштеном и недопуштеном, пожељном и непожељном. Ово је и разлог све веће заинтересованости истраживача за везу између (стратешке) културе и државне политике која се интензивира од деведесетих година 20. века (Kim,

2009, стр. 1). Одржавање стратешке културе, као дела политичке културе (чак и у околностима када се под спољним притиском или захваљујући унутрашњој атрофији политичка култура трансформише постајући „аутистична“ и „обезличена“) може до одређене мере (подразумева се, нужно је подвући само до одређене мере) компензовати одсуство институционалног и одржати могућност за касније унапређење или формирање институционалног.

Ово се дешава управо због преклапања онтолошке безбедности и стратешке културе. Тежња за осигуравањем онтолошке безбедности реализује се преко одржавања стратешке културе, између осталог и одбраном вредности, прихватљивих образаца и мишљења, чак и у околностима када никаквог ефикасног деловања не може бити (или када га може бити, али са ограниченим дometима). Ослањањем на културно развија се перцепција о текућој или некој претпостављеној сигурности чиме се потискује, амортизује или елиминише осећање страха. Оваква тежња манифестује се углавном кроз активности у вези са изградњом и трајањем колективног идентитета.

КОЛЕКТИВНИ ИДЕНТИТЕТ КРОЗ ПРИЗМУ СТРАТЕШКЕ КУЛТУРЕ

Добро позната и опсежно објашњена су одређења појма идентитет као уверења, особина, квалитета, израза и представа који карактеришу појединца или колектив (Franco-Zamudio & Dorton, 2014, стр. 256–259). Сублимирајући ова одређења Ентони Гиденс (Anthony Giddens) наводи: „Идентитет особе не може се пронаћи у понашању, нити – колико год то било важно – у реакцијама других, већ у способности да се одржи одређени наратив. Биографија појединца, ако жели да одржава редовну интеракцију са другима у свакодневном свету, не може бити у потпуности измишљена. Мора стално да интегрише догађаје који се дешавају у спољашњем свету и да их сортира у текућу причу о себи“ (Giddens, 1991, стр. 54). Из креираног наратива проистичу, или се у њега утапају, одговори на идентитетска питања која се постављају сама по себи (као што су на пример: Ко сам? Где припадам? Чему тежим?). То „стално интегрисање догађаја“ одвија се захваљујући успостављеном континуитету унутар којег се стиче доживљај о целовитости између прошлог, текућег и замишљеног будућег (Brubaker & Cooper, 2000, стр. 3–4). Зато Кет Вудворд (Kath Woodward) описује да идентитет нуди начин размишљања о везама између личног и друштвеног, односно о томе како су психолошки и социјални аспекти сопства повезани како би био створен доживљај себе (Woodward, 2002). То јест, ослањајући се на Гиденсов став, закључак је – да би био створен и одржаван наратив.

Тај наратив својствен је како појединцу, тако и групи, колективу. Колективни идентитет важан је за идентитет појединца, пошто се тако долази до одговора на питања која се постављају сама по себи (одговори на та питања, уз зависности од појединих случајева могу бити мање или више јасни, убедљиви и задовољавајући, али ипак представљају некакве одговоре). Тако се креирају осећаји припадности и доживљаји посебности друштвене заједнице базиране на сличностима. Незаменљиву улогу у креирању колективног идентитета има култура! Доживљај културне блискости,

сознање да заједница поседује сопствену културу, узроковало је обликовање и историјско трајање основних вредности, образаца понашања, начина размишљања (перцепције) и артикулације стремљења (идеала) читавих народа у дугом временском континуитету. Колективни идентитет се отуда везује за културно-историјску сферу, када је реч о народима, било да се значење појма народ тумачи кроз призму *ейноса* или кроз призму *гемоса* (Miljković Matic, 2007, str. 871–879).

Стога се у развоју колективног идентитета и настављању наратива на ком се он заснива као један од „темељних стубова“ појављује стратешка култура! Може се слободно рећи и да без изграђеног колективног идентитета нема стратешке културе! Она извире из колективног идентитета формирајући матрицу за конкретно друштвено-политичко деловање. Захваљујући „успостављеном континуитету“ у оквиру стратешке културе се наслеђују, баштине и предају вредности, прихватљиви обрасци и мишљења, захваљујући чему се стиче и одржава доживљај о целовитости између прошлог, текућег и замишљеног будућег. Из овога логично произлази и да због тога из „изграђености“, „утемељености“ и/или „чврстине“ колективног идентитета директно зависи и онтолошка безбедност. Истовремено, нужно је упозорити да се баш због димензије стратешке културе (посматрајући овај феномен из ширег контекста) колективни идентитет споро и тешко мења, упркос свим кризама које један колективитет доживљава или систематичним (екстерним) покушајима да се кроз психолошко-пропагандне операције на његову трансформацију утиче (Parezanović & Željki, 2019, str. 409–426). Ова теза може се објаснити на илустративном примеру (студија случаја) Косова и Метохије у колективном идентитету српског народа. Из понуђеног објашњења ће проистећи и одговори на бројна питања која су постављали истраживачи различитих усмерења (политиколози, филозофи, социолози итд.) претходних деценија, а која разматрају и аутори овог рада.

СТУДИЈА СЛУЧАЈА: ПИТАЊЕ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ У СРПСКОМ КОЛЕКТИВНОМ ИДЕНТИТЕТУ

Питање (или „проблем“) Косова и Метохије у јавном простору најчешће се представљало као „терет“, а у утврђивању таквог дискурса, очекивано, највећи допринос дали су (про)западни медији и невладине организације, обилато финансиране од стране америчких и западноевропских државних и парламентарних фондова, као и појединци повезани са њима (медијима, невладиним организацијама или иностраним фондовима). Пропагандни наратив да је „прихватање реалности“ неминовно због наводно изгубљеног рата, упркос томе што се обилато користи, није постао доминантан, нити употребљаван „самостално“, без комбиновања са другим „аргументима“ (Ahel, 2018). Наравно, што се изгуби ратом то се ратом може и вратити, па наглашавање ове тезе буди врло непријатне асоцијације које могу наштетити целокупном дискурсу. Зато се више инсистирало на причама о „српској кривици“ због које је „изгубљено право на Косово“, некомпатибилности „националних митова“ са евроинтеграцијама због чега ће Србија пропустити шансу да се модернизује ако остане „заробљена у прошлости“ и слично (Antonić, 2016). Полемика о судбини Косова и Метохије постаје

кључна тачка не само у својеврсном „политичком рату“ који се води у српском јавном простору током 21. века него и „културном рату“ који се распламсава у вези с темама везаним за давну прошлост, историјско памћење, вредности и обрасце, односно за – колективни идентитет и стратешку културу. Из концепта „самопорицања“ који се артикулише на једном полу српске политичке и културне сцене, а који заговара један део елите, врло једноставно произлази закључак да се Косовом и Метохијом уопште не треба бавити (Lompar, 2020). Не само данас него ни било када у будућности. Циљ изградње концепта „самопорицања“ (или, како Слободан Антонић објашњава, „аутошовинизма“) јесте и да се утиче на стратешку културу, чијом трансформацијом ће се онда мењати и колективни идентитет и релативизовати значај „косовске вертикале“ на колективни идентитет (Antonić, 2023). Усађивањем кривике у колективну меморију српског народа, створило би се плодно тло за правдање конкретних политичких одлука одрицања од територијалног интегритета, суверенитета и политичке независности. Међутим, као што смо образложили, мењање колективног идентитета изузетно је тежак подухват, посебно када је реч о његовом базичном стубу, у овом случају жилаво непроменљиве косовске вертикале, идеје о настанку српске средњовековне државе на Косову и Метохији, саги о најважнијем боју против страног завојевача или делу српске поезије названим „косовски циклус“.

Уколико је оно што имамо у Србији у другој деценији 21. века „аутизам обезличеног система“, па чак и више од тога, ако се узму у обзир рецимо сви покушаји председника Републике Србије Александра Вучића да легитимизује идеју „поделе Косова“ (а која се суштински своди на прихватање сецесије албанске националне мањине на територији Србије) или насртаји западних великих и регионалних сила предвођених САД у циљу „прихватања реалности“, одакле онда унутар српског етничког корпуса тако тврдоглаво и бескомпромисно инсистирање на очувању Косова и Метохије у саставу Србије (и то очувању у сваком погледу и по сваку цену) (Proroković, 2022, str. 55–74)? Како је могуће да се један релативно малобројан народ, без ефикасних институција (које су или потпуно неинвентивне у решавању овог питања или чак, попут трагичног деловања доскорашњег председника САНУ Владимира Костића стављене у службу одрицања од „косовског баласта“) супротставља „коначном решењу“ које је давно осмишљено и на чијој реализацији се ради систематично и организовано дуже од четврт века (Mirović, 2020, str. 21–69)?! Нужно је нагласити да у организовању и обликовању карактера тог супротстављања политичко руководство земље није имало велику улогу, као и да су и државне структуре и јавност били константно изложени врло непријатним притисцима и претњама који су долазили од стране најмоћнијих актера међународних односа (истина, на организовању и обликовању карактера тог супротстављања учествовао је део интелектуалне елите, али се тај ангажман никако не може назвати систематичним и организованим).

Релевантна истраживања јавног мњења последњих деценију и по показују апсолутну непоколебљивост Срба по питању (не)одустајања од Косова и Метохије! Саопштење Европске комисије из фебруара 2018. године презентује интензивирање активности за потписивање „свеобухватног и правно обавезујућег споразума о нормализацији између Србије и Косова ради напретка на њиховом европском путу“ (European Commission, 2018). Без обзира на снажну кампању владајућих структура

(уз подршку такозване проевропске опозиције), истраживање јавног мњења из исте године показује чврстину бескомпромисног односа према решавању овог питања. На питање „да ли подржавате политику Владе и Председника Србије за нормализацију односа са Приштином која укључује потписивање формалног Споразума о нормализацији?“, само 26% грађана одговорило је потврдно (House of Win, 2018). Чак 42% становника Републике Србије експлицитно је против јер је то „противно националним интересима Србије“, док је 18% нешто мекшег става којим би једино подржали споразум уколико тај документ не подразумева чланство такозване Републике Косово у УН (House of Win, 2018). Потребно је узети у обзир чињеницу да званична политичка елита вешто замагљује стварност, не приказујући суштину таквог споразума, што би највероватније додатно умањило проценат оних који би га евентуално подржали. Истраживање из јуна 2023. године у коме су грађани бирали најближи емотивни однос према тзв. немачко-француском плану за КиМ, још боље илуструје снагу колективног идентитета без обзира на количину пропагандних активности. Само 15,3% грађана одабрало је пријатне емоције наспрам понуђеног решења, док чак 58,3% има непријатне емоције у том контексту, од чега чак 16,7% забринутост, 7,9% пониженост итд. (видети [Графички приказ 1](#)) (Mastilović Jasnčić, 2023).

Ово се дешава зато што у колективном наративу српског корпуса питање Косова и Метохије представља ствар онтолошке безбедности. Косовско-метохијско као део културно-историјског постало је након 1999. године и НАТО агресије на Србију (или тачније СР Југославију) и поготово после 2008. године и противправне (са становишта међународног јавног права) и нелегитимне (са становишта политичких принципа на основу којих се одиграло растакање СФР Југославије) сецесије албанске националне мањине коју је не само подржавао него и подстрекивао „колективни Запад“, интегрални део конститутивног одређења „колективног бића“. Одривање од Косова и Метохије које се манифестује и пристајањем на „реалност“ антиципира се не само као реална текућа претња геополитичког (или стратегијског) карактера него и као претња културно-историјском на којем је саздан колективни идентитет. Безбедност „колективног бића“, у овом конкретном случају српског корпуса, директно зависи од доживљаја страха и перцепције о вредностима које су нападнуте, а то није само део територије (физичко-географска димензија) већ и ствари везане за давну прошлост, историјско памћење, вредности и обрасце. Упркос „аутизму обезличеног система“ онтолошко се „пробија“ кроз оквир стратешке културе и обликује колективни идентитет што тера доносиоце одлука да своје ставове умере, а почетне идеје делимично промене.

ЗАКЉУЧАК

Исписано је хиљаде страница о појму безбедности, настале су бројне теорије, као и научна дисциплина која за предмет истраживања има безбедност. Међутим, још увек не постоји целовита и непротивречна мисао о безбедности (Buzan, 1991). Традиционално схватање безбедности као очувања физичке нетакнутости националне државе неопходно је унапредити субјективистичком онтологијом, што нас доводи до појма онтолошке безбедности, без кога је тешко разумети колективно одбијање наметнутог решења за Косово и Метохију. Социјално-конструктивистичка

перспектива надопуњује материјалистички реализам у разумевању безбедносних феномена. Онтолошка безбедност је базични део колективног идентитета, чији губитак доводи до субјективног осећаја угрожености неког народа. Стога је осећај безбедности могућ само уз перманентну одбрану колективних вредности. „Учесници тако добијају доживљај онтолошке извесности колективних представа које у тим околностима интернализују“ (Ђурић, 2016, стр. 33). Крајњи циљ појединца (као дела шире заједнице) са изграђеним колективним идентитетом јесте задовољавање потребе за онтолошком безбедношћу. Развијени колективни идентитет готово „црта“ одговоре појединцима на фундаментална питања о њиховом месту, циљу, сврси и начину опстанка. У стварању и обликовању колективног идентитета, прворазредни значај има култура која формира дуготрајне, у кратком року тешко променљиве вредности. Студија случаја питања Косова и Метохије најбоље приказује снагу колективног идентитета у стварању бране за ма колико снажно наметнута политичка решења која су противна заједничким вредностима. Колективни идентитет остаје имун на интерне и спољне политичке притиске, без обзира на систематско урушавање институција, а стратешка култура српског народа деценијама успешно одбија све наметнуте планове, са становишта националних интереса у сваком погледу негативног коначног „решења“.

Dušan N. Proroković¹

Bogdan P. Stojanović²

Institute of International Politics and Economics

Belgrade (Serbia)

ONTOLOGICAL SECURITY AND COLLECTIVE IDENTITY THROUGH THE PRISM OF STRATEGIC CULTURE ON THE EXAMPLE OF KOSOVO AND METOHIJA

(Translation *In Extenso*)

Abstract: The paper theoretically investigates the phenomena of ontological security and collective identity through the prism of strategic culture, with an empirical elaboration of the case study of Kosovo and Metohija. The authors supplement the realistic understanding of security with a social-constructivist perspective, emphasizing the influence of values, ideas, perceptions and culture in general in the shaping of collective identity, which is closely related to the subjective sense of security. The main hypothesis is that the solidity of the collective identity survives regardless of external pressures and reshaping tendencies because its survival is perceived as an inseparable essence of ontological security. The authors conclude that the strength of collective identity in certain situations overcomes the problems of collapsed institutions and the absence of actors who advocate the basic values of that identity. Kosovo and Metohija is more than a material part of the territory, strongly building the foundations of collective identity. An individual who feels a sense of belonging to such a collective identity will almost instinctively reject any solution which affects that identity, so he will perceive an attack on those values, no matter how intense, as a feeling of personal insecurity.

Keywords: ontological security, collective identity, strategic culture, Kosovo and Metohija, Serbia, values, society

INTRODUCTION: THEORETICAL FRAMEWORK OF THE RESEARCH

It is practically impossible to observe the phenomena of ontological security, collective identity and strategic culture separately, without connecting them to each other. To a certain extent, the definitions of these terms (any of the whole range of definitions

¹ dusan@diplomacy.bg.ac.rs

² bogdan.stojanovic@diplomacy.bg.ac.rs

offered) overlap and refer to each other. The aim of this research is to explain the relationship between ontological security, collective identity and strategic culture (interpreting the concept of strategic culture from the broadest possible context). The research question that requires an answer is: why do values and patterns as part of collective identity persist in situations where there is no internal institutional or external international support for their survival? The proven answer is: because ontological security and the perception of ensuring individual and collective security are a fundamental part of collective identity! By abandoning that fundamental part, collectives, i.e., peoples, can be left without their identity, and this then entails the realization that the degree of vulnerability will increase, i.e., people will be unsafe. The answer to the question and the proof of the offered answer are provided by relying on the case study method.

The time frame of the research is limited to the last quarter of the century. When it comes to the specific case study, the spatial frame of the research is limited to the territory of the Republic of Serbia. The theoretical framework of the research is based on the assumptions of social constructivism, according to which the socio-political system is not exclusively a product of material relations, but depends on subjective perception, ideas, values, identity and other intangible categories. The process of constructing reality is of essential importance in understanding concepts such as collective identity, which arises as a result of the diffusion of ideas, attitudes and values and subjectivization by its building units.

ONTOLOGICAL SECURITY AND STRATEGIC CULTURE: MEETING POINTS AND MUTUAL OVERLAPS

The concept of ontological security was first defined by Ronald David Laing in the 1960s. Examining the symptoms of schizophrenia and psychological disorders, he came to the conclusion that people who were not mentally healthy experienced a constant threat of implosion coming from the outside world (Laing, 2001, pp. 40-65). If the identity and autonomy of the individual are not questioned, i.e., if one's own being is perceived as real and whole, then the person "has a solid core of ontological security" (Laing, 2001, p. 41). Although the use of this term is associated with certain controversies, the concept has also found its application in international relations research (Gurney, 2021). In addition to the desire to ensure physical security and territorial integrity, actors in international relations (i.e., states) also need to ensure ontological security, which includes a whole spectrum of completely different topics - from one's own experience of challenges, risks and threats to self-perception, relationships with others and subjective feelings (Mitzen, 2006, pp. 341-370). Jennifer Mitzen claims that states remain trapped in the vicious circle of the security dilemma mostly because of the subjective perception of security, and not because of the objective uncertainty of the other party's actions (Mitzen, 2006). In historical stages when critical situations threaten the routine and consequently raise certain fundamental questions in the public discourse, actors become insecure and then the topic of ontological security comes to the agenda (Ejdus, 2017, pp. 883-908).

On the one hand, the ontological (coined from the Greek words *on* – being and *lógos*– learning) is a part of the philosophical within which the general and constitutive

determinations of being are discussed. On the other hand, if security is determined through values in the way of Arnold Wolfers and David Baldwin, it is seen not only as the absence of things threatening the acquired values, but also as the absence of fear that these and such values can be attacked (Wolfers, 1952, pp. 481-502; Baldwin, 1997, pp. 5-26). The security of being, and in the context of international relations and the actors that determine this being, must be considered as a collective, directly depending on the experience of fear, i.e., the perception of values that are (were) under attack. By defending collective values, the security of the state is ensured. Apart from objective and material relations, security is also socially constructed. The best illustration of this is a situation in which a country can be simultaneously perceived as a security threat or not, depending on which group of different individuals, political actors, associations etc. interprets the security situation (Hopf, 1998, pp. 171-200).

Within that framework, one can find points of contact as well as overlapping between ontological security and strategic culture. "From the beginning, the starting point of the concept of strategic culture is the opinion that each country, stimulated by the influences of its own cultural identity, has a unique way of analyzing, interpreting and reacting to international reality." That is why among theorists in this field, the opinion prevails that different states have different dominant strategic tendencies, which are rooted in historical experiences and are strongly influenced by the cultural, philosophical, religious and political characteristics of the state and its elites" (Vračar & Stanojević, 2019, p. 297). In a narrower sense, strategic culture can be observed through the determination and implementation of various state strategies that position an actor in the international arena (Blagojević, 2019, p. 166). The uniqueness and originality of the state policy is reflected not only in its potential military, economic and political power, geographical position or resources, but also in the general and constitutive determinations of the collectivity. "By observing reality through the lens of culture, the concept of strategic culture provides an analytical framework that, to a certain extent, can provide an answer to the question: why certain political options or strategic solutions, and not others, are chosen and implemented by the political apparatus of certain countries" (Vračar & Stanojević, 2019, p. 296). However, in a broader sense, strategic culture can also be understood as a framework for determining state policy. The framing of collective values, which are based on cultural, philosophical, religious and political elements, is the result of a historical process that takes place through numerous multi-decade iterations. Culture is an overall and all-pervading social heritage. It implies the shaping of (un)acceptable patterns, thoughts and actions, thanks to which (long-term) social stability is maintained, based on which the perception of security is created.

Strategic culture represents a part of the political culture of a nation, i.e., the state that a nation creates and maintains. Political culture, which includes components such as a set of political norms, principles and values, largely determines the overall behaviour of political factors, including decision-makers and the electorate, but often also the widest possible public (Gavrov, 2012, pp. 733-740). Constant interaction means that just as the decision-makers can influence the electorate and induce transformations of political norms, principles and values by using various mechanisms, the electorate can influence the decision-makers and direct them in the process of choosing a solution. Regardless of the character of the political system, it is noticeable that decision-makers even in the most

restrictive or revolutionary-reform regimes often have to harmonize their ideas with the dominant ideas of the public. Those representations, which in a broader sense are part of strategic culture (therefore, they do not include only a narrower definition of strategic culture), find their source in a unique way of analysis, interpretation and reaction to the environment and international (or regional) reality. Certain political options or strategic solutions are chosen and/or implemented by state institutions and leaders under the influence of heritage and entrenched patterns, sometimes unconsciously or unwillingly, because this is a way to maintain social stability and create a perception of security.

Therefore, strategic culture has the potential to “last” even during “historical turbulence” when state institutions are blocked, occupied or simply do not perform their functions for various reasons. Analyzing the collective identity in Serbia and the role of the institutional in its creation, Jelena Đurić notes that one of the perceived problems at the beginning of the 21st century is the “autism of the depersonalized system” (Đurić, 2016, p. 38). The statement is correct, with the addition that it probably refers to collective identities in numerous other European countries (and not only European ones!). But the question that arises after such a statement is: thanks to what is the “system” maintained? Namely, even with “autism” and “disfigurement”, the system still exists! Of course, there is also a real possibility that in the conditions of a long duration of “autism” and “depersonalization” the system will break down or shut down. However, such a real possibility also existed in some earlier historical periods, when no Serbian institutions even existed for a long period of time (regardless of the fact that the concept of “Serbian” institutions in some earlier historical periods must be interpreted in a completely different way than it is done today), so it did not happen. With his anthological work on ethnogenesis, Lev Nikolayevich Gumilev shows that collectivities (be they ethnos or superethnos) have their own development phases, paths and detours (Gumilev, 2005).

In certain periods and circumstances, culture can survive as a factor of homogenization of collectivity and become a “binocular” through which a nation perceives the international environment. Instead of doing it through the institutional apparatus (most often with the participation of part of the elite), this is the way strategic reflection is determined, attitudes towards friends and enemies, permissible and impermissible, desirable and undesirable, are formed. This is also the reason for the growing interest of researchers in the connection between (strategic) culture and state policy, which has been intensifying since the 1990s (Kim, 2009, p. 1). Maintaining strategic culture, as a part of political culture (even in circumstances when under external pressure or due to internal atrophy, political culture is transformed, becoming “autistic” and “depersonalized”) can to a certain extent (of course, it is necessary to emphasize *to a certain extent*) compensate for the absence of the institutional and maintain the possibility for later improvement or formation of the institutional.

This happens precisely because of the overlap of ontological security and strategic culture. The aspiration to ensure ontological security is realized through the maintenance of strategic culture, among other things, the defence of values, acceptable patterns and opinions, even in circumstances when there can be no effective action (or when there can be, but with limited scope). Relying on culture, a perception develops of current or assumed security, which suppresses, amortizes or eliminates the feeling of fear. This aspiration manifests itself mainly through activities related to the construction and duration of collective identity.

COLLECTIVE IDENTITY THROUGH THE PRISM OF STRATEGIC CULTURE

Definitions of the concept of identity as beliefs, traits, qualities, expressions and representations that characterize an individual or a collective are well known and extensively explained (Franco-Zamudio & Dorton, 2014, pp. 256-259). Subliming these definitions, Anthony Giddens states: "A person's identity is not to be found in behaviour, nor - as important as that is - in the reactions of others, but in the ability to maintain a certain narrative." An individual's biography, if he is to maintain regular interaction with others in the everyday world, cannot be entirely fictional. He must constantly integrate the events that are happening in the external world and sort them into an ongoing story about himself" (Giddens, 1991, p. 54). From the created narrative, the answers to the identity questions that arise by themselves (such as: Who am I? Where do I belong? What do I strive for?) emerge or sink into it. This "constant integration of events" takes place thanks to the established continuity within which the experience of wholeness between the past, current and imagined future is gained (Brubaker & Cooper, 2000, pp. 3-4). That is why Kath Woodward describes that identity offers a way of thinking about the connections between the personal and the social, i.e., how the psychological and social aspects of the self are connected in order to create the experience of self (Woodward, 2002). Thus, relying on Giddens' position, the conclusion is - in order to create and maintain a narrative.

That narrative is inherent both to an individual and to a group, or a collective. The collective identity is important for the identity of the individual, since this is how you get answers to the questions that arise by themselves (answers to those questions, depending on individual cases, can be more or less clear, convincing and satisfactory, but still represent some kind of answers). This is how feelings of belonging and experiences of the uniqueness of a social community based on similarities are created. Culture plays an irreplaceable role in the creation of collective identity! The experience of cultural closeness, the knowledge that the community has its own culture, caused the formation and historical duration of basic values, patterns of behaviour, ways of thinking (perception) and articulation of aspirations (ideals) of entire peoples in a long-term continuity. Collective identity is therefore linked to the cultural-historical sphere, when it comes to nations, whether the meaning of the term nation is interpreted through the prism of *ethnos* or through the prism of *demos* (Miljković-Matić, 2007, pp. 871-879).

Therefore, in the development of the collective identity and the continuation of the narrative on which it is based, strategic culture appears as one of the "fundamental pillars"! It is safe to say that without a formed collective identity, there is no strategic culture! It springs from collective identity, forming a matrix for concrete socio-political action. Thanks to the "established continuity" within the framework of strategic culture, beliefs, acceptable patterns and opinions are inherited and handed down, thanks to which the experience of wholeness between the past, current and imagined future is acquired and maintained. Logically, it follows that ontological security directly depends on the "build-up", "foundation" and/or "firmness" of the collective identity. At the same time, it is necessary to warn that precisely due to the dimension of strategic culture (observing this phenomenon from a wider context), collective identity changes slowly and with difficulty, despite all the crises

that a collectivity experiences or systematic (external) attempts to affect its transformation through psychological-propaganda operations (Parezanović & Željki, 2019, pp. 409-426). This thesis can be explained on the illustrative example (case study) of Kosovo and Metohija, in the collective identity of the Serbian people. Based on the offered explanation, answers to numerous questions posed by researchers from various fields (political scientists, philosophers, sociologists, etc.) in previous decades will be derived, also considered by the authors of this paper.

CASE STUDY: THE QUESTION OF KOSOVO AND METOHIJA IN SERBIAN COLLECTIVE IDENTITY

The issue (or “problem”) of Kosovo and Metohija in the public space has most often been presented as a “burden”, and in establishing such a discourse, as expected, the largest contribution has been made by the (pro)Western media and non-governmental organizations, abundantly financed by the American and Western European governments, and parastatal foundations, as well as individuals associated with them (media, non-governmental organizations or foreign foundations). The promoted narrative that “acceptance of reality” is inevitable due to the supposedly lost war, despite being widely used, has not become dominant, nor has it been used “on its own”, without being combined with other “arguments” (Ahel, 2018). Of course, what is lost through war can be regained through war, so emphasizing this thesis evokes highly unpleasant associations that can harm the entire discourse. That is why there was more emphasis on stories about “Serbian guilt” due to which the “right to Kosovo was lost”, the incompatibility of “national myths” with European integration, which is why Serbia will miss the chance to become modernised if it remains “trapped in the past” etc. (Antonić, 2016). The controversy about the fate of Kosovo and Metohija becomes a key point not only in a kind of “political war” that is being waged in the Serbian public space during the 21st century, but also in a “cultural war” that flares up around topics related to the ancient past, historical memory, values and patterns, i.e., for collective identity and strategic culture. From the concept of “self-denial” which is articulated on one side of the Serbian political and cultural scene, and which is advocated by one part of the elite, the conclusion very simply follows that Kosovo and Metohija should not be dealt with at all (Lompar, 2020). Neither today nor any time in the future. The goal of building the concept of “self-denial” (or, as Slobodan Antonić explains, “autochauvinism”) is to influence the strategic culture, the transformation of which will then change the collective identity (Antonić, 2023). By planting guilt in the collective memory of the Serbian people, fertile ground would be created for justifying specific political decisions to renounce territorial integrity, sovereignty and political independence. However, as we have argued, changing the collective identity is an extremely difficult undertaking, especially when it comes to its basic pillar, in this case the tenaciously immutable idea of the emergence of the Serbian medieval state in Kosovo and Metohija, the saga of the most important battle against a foreign invader or part of the Serbian of poetry called the “Kosovo Cycle”.

If what we have in Serbia in the second decade of the 21st century is “autism of a depersonalized system”, and even more than that, if we take into account, for example, all

the attempts of the President of the Republic of Serbia, Aleksandar Vučić, to legitimize the idea of “dividing Kosovo” (which essentially leads to the acceptance of the secession of the Albanian national minority in the territory of Serbia) or the onslaught of the major Western and regional powers led by the USA with the aim of “accepting reality”, then how is it possible that the Serbian ethnic group insists in such a persistent and uncompromising way on the preservation of Kosovo (and preservation in every respect and at any price)? (Proroković, 2022, pp. 55-74). How is it possible that a relatively small nation, without effective institutions (which are either completely lethargic and uninventive in solving this issue or even, like through the tragic actions of Vladimir Kostić, the former president of the Serbian Academy of Sciences and Arts, have been put in the service of renouncing the “Kosovo ballast”) opposes the “final solution” that was designed a long time ago and the implementation of which has been worked on in a systematic and organized manner for more than a quarter of a century! (Mirović, 2020, pp. 21-69). It is necessary to emphasize that in organizing and shaping the character of such opposition, the country’s political leadership did not play a great role, as well as that state structures and the public have been constantly exposed to rather unpleasant pressures and threats coming from the most powerful actors in international relations (to tell the truth, a part of the intellectual elite has participated in organizing and shaping the character of this opposition, but their engagement can by no means be called systematic and organized).

Relevant public opinion surveys conducted in the last decade and a half show the absolute steadfastness of the Serbs on the issue of (not) giving up Kosovo and Metohija! The announcement of the European Commission from February 2018 presents the intensification of activities for the signing of a “comprehensive and legally binding agreement on normalization between Serbia and Kosovo for the sake of progress on their European path” (European Commission, 2018). Regardless of the strong campaign of the ruling structures (with the support of the so-called pro-European opposition), the public opinion survey from the same year shows the firmness of the uncompromising attitude towards solving this issue. To the question “do you support the policy of the Government and the President of Serbia concerning the normalization of relations with Priština, which includes the signing of a formal Agreement on Normalization?”, only 26% of the citizens answered in the affirmative (House of Win, 2018). As many as 42% of the residents of the Republic of Serbia are explicitly against it because it is “against the national interests of Serbia”, while 18% have a somewhat softer position and would support an agreement only with the clear exclusion of Kosovo from the UN system (House of Win, 2018). It is necessary to take into account the fact that the official political elite skilfully obscures the reality, not showing the essence of such an agreement, which would most likely further reduce the percentage of those who would potentially support it. The research from June 2023, in which citizens chose the closest emotional relationship to the so-called the German-French plan for Kosovo and Metohija, illustrates even better the strength of collective identity regardless of the amount of propaganda activities. Only 15.3% of citizens chose pleasant emotions against the offered solution, while as many as 58.3% have unpleasant emotions in that context, as many as 16.7% of which feel worried, 7.9% humiliated, etc. (see [Graph 1](#)) (Mastilović-Jasnić, 2023).

This happens because in the collective narrative of the Serbian corps, the issue of Kosovo and Metohija is a matter of ontological security. After 1999 and the NATO aggression

against Serbia (or more precisely FR Yugoslavia) and especially after 2008, Kosovo and Metohija, as part of something cultural and historical, became the object of both illegal (from the point of view of international public law) and illegitimate (from the point of view of the political principles on the basis of which the breakup of the SFR Yugoslavia occurred) secession of the Albanian national minority which was not only supported but also encouraged by the “political West”, an integral part of the constitutive determination of the “collective being”. Renunciation of Kosovo and Metohija, which manifests itself by agreeing to “reality”, is anticipated not only as a real current threat of a geopolitical (or strategic) character, but also as a cultural-historical threat on which collective identity is built. The security of the “collective being”, in this particular case of the Serbian corps, directly depends on the experience of fear and the perception of the values that are under attack, and this is not only part of the territory (physical-geographical dimension), but also things related to the ancient past, historical memory, values and patterns. Despite the “autism of the depersonalized system”, the ontological “breaks through” the framework of strategic culture and shapes a collective identity, which forces decision-makers to moderate their attitudes and partially change their initial ideas.

CONCLUSION

Thousands of pages have been written about the concept of security, numerous theories have been created, as well as a scientific discipline that has security as its subject of research. However, there is still no complete and non-contradictory thought about security (Buzan, 1991). The traditional understanding of security as the preservation of the physical intactness of the national state must be improved with a subjectivist ontology, which leads us to the notion of ontological security, without which it is difficult to understand the collective rejection of the imposed solution for Kosovo and Metohija. The social-constructivist perspective complements materialist realism in understanding security phenomena. Ontological security is a basic part of collective identity, the loss of which leads to the subjective feeling of a nation being threatened. Therefore, a sense of security is possible only with permanent defence of collective values. “Participants thus get an experience of the ontological certainty of collective representations that they internalize in those circumstances” (Đurić, 2016, p. 33). The ultimate goal of an individual (as a part of a broader community) with a developed collective identity is to satisfy the need for ontological security. A developed collective identity almost “draws” answers to the questions asked by individuals concerning fundamental questions about their place, goal, purpose and way of survival. In the creation and shaping of collective identity, the culture that forms long-lasting, hard-to-change values in the short term is of prime importance. The case study of the Kosovo and Metohija issue demonstrates best the power of collective identity in creating a dam for political solutions that are against common values, no matter how strongly imposed they are. The collective identity remains immune to internal and external political pressures, regardless of the systematic collapse of institutions, and the strategic culture of the Serbian people has for decades successfully rejected all imposed “final solution” plans.

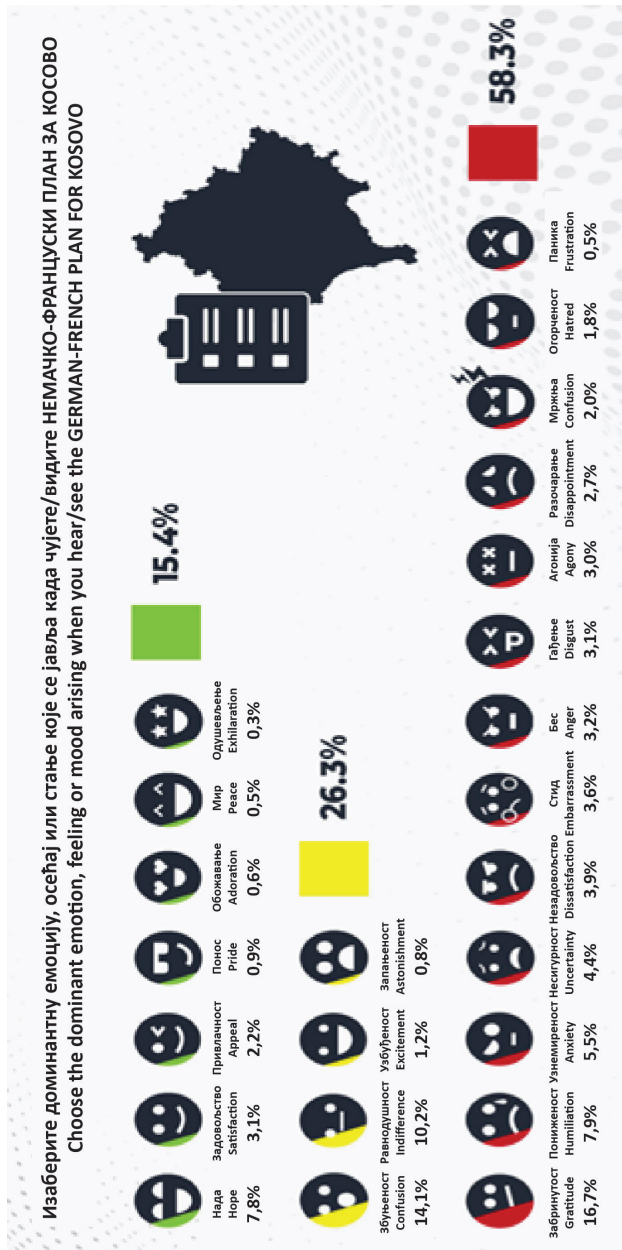
REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Ahel, I. (2018). Why Serbia Has Lost Kosovo. *Danas*. Available at: <https://www.danas.rs/vesti/drustvo/zasto-je-srbija-izgubila-kosovo/>. Accessed August 20, 2023. [In Serbian]
- Antonić, S. (2016). *Disassembly of Culture*. Beograd: Catena Mundi. [In Serbian]
- Antonić, S. (2023). Serbian and Russian Autochauvinism. *RT Balkan*. Available at: <https://rt.rs/opinion/slobodan-antonic-politikolog/46410-slobodan-antonic-autosovinizam/>. Accessed on August 29, 2023. [In Serbian]
- Baldwin, D. (1997). The Concept of Security. *Review of International Studies*, 23 (1), 5–26.
- Blagojević, V. (2019). Strategic Culture and National Security. *Zbornik Matice srpske za društvene nauke*, LXX (170), 163–178. <https://doi.org/10.2298/ZMSDN1970163B> [In Serbian]
- Brubaker, R., Cooper, F. (2000). Beyond ‘identity’. *Theory and Society*, 29, 1–47.
- Buzan, B. (1991). *People, States & Fear, an Agenda for International Security Studies in the Post-cold War Era*. London: Pearson Education Limited.
- Đurić, J. (2016). Collective Identity in Serbia Today. *Srpska politička misao*, 4/2016, 31–50. <https://doi.org/10.22182/spm.5442016.2> [In Serbian]
- Ejdus, F. (2017). Critical Situations, Fundamental Questions and Ontological Insecurity in World Politics. *Journal of International Relations and Development*, 21 (4), 883–908.
- European Commission (2018). *A credible enlargement perspective for and enhanced EU engagement with the Western Balkans – Six new flagship initiatives to support the transformation of the Western Balkans*. Brussels: EU Publication Office. Available at: <https://data.europa.eu/doi/10.2775/902991>. Accessed on August 27, 2023.
- Franco-Zamudio, J., Dorton, H. (2014). Collective Identity. In: Thomas Teo (ed.). *Encyclopaedia of Critical Psychology*. New York: Springer, 256–259.
- Gavrov, S. N. (2012). Political Culture. In: Y. M. Reznik (ed.). *Sociocultural Anthropology: History, Theory and Methodology: Encyclopaedic Dictionary*. M. Kirov: Akademicheskij proekt, Kultura, Konstanta, 733–740. [In Russian]
- Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity. Self and society in the late modern age*. New York: Polity Press.
- Gumilev, L. N. (2005). *Ethnogenesis and the Biosphere of Earth*. Podgorica: CID. [In Serbian]
- Gurney, C. (2021). Ontological security. A term of contradictions. *Housing Studies Association*. Available at: <https://www.housing-studies-association.org/articles/318-ontological-security-a-term-of-contradictions>. Accessed on August 8, 2023.
- Hopf, T. (1998). The promise of Constructivism in International Relations Theory. *International Security*, 23 (1), 171–200.
- House of Win (2018). Electoral behaviour of citizens in the Republic of Serbia and examination of attitudes regarding the resolution of the Kosovo and Metohija issue. Available at: <https://houseofwin.net/ispitivanje-javnog-mnjenja-kosovo.php>. Accessed on August 15, 2023. [In Serbian]
- Kim, J. (2009). *Cultural Dimension of Strategy and Policy*. Carlisle Barracks (Pennsylvania): Strategic Studies Institute – U.S. Army War College Press.
- Laing, R. D. (2001). *The Divided Self – An Existential Study in Sanity and Madness*. New York: Routledge.

- Lompar, M. (2020). *The Spirit of Self-Denial*. Beograd: Catena Mundi. [In Serbian]
- Mastilović Jasnić, I. (2023). What do you feel when I tell you 'Serbia'? Research into the citizens' feelings at the mention of the words 'power', 'opposition', 'Kosovo', 'Russia'. *Blic*. Available at: <https://www.blic.rs/vesti/politika/istrazivanje-o-osecanjima-gradana-na-pomen-reci-vlast-opozicija-kosovo-rusija/ex5j31m>. Accessed on August 12, 2023. [In Serbian]
- Miljković Matić, J. (2007). On ethnic and civil component of the concept of nation. *Politička revija*, 14 (2–4), 871–879. [In Serbian]
- Mirović, D. (2021). *Washington Agreement 2020: Kosovo – Jerusalem*. Beograd: Catena Mundi. [In Serbian]
- Mitzen, J. (2006). Ontological Security in World Politics: State Identity and the Security Dilemma. *European Journal of International Relations*, 12 (3), 341–370.
- Parezanović, M., Željki, R. (2019). The Role of Propaganda Activities in Political Upheavals. *Srpska politička misao*, 3/2019, 409–426. <https://doi.org/10.22182/spm.6532019.18> [In Serbian]
- Proroković, D. (2022). Division of Kosovo and Metohija: Reality or Illusion. *Vojno delo*, 74 (1), 55–74. DOI: [10.5937/vojdela2202055P](https://doi.org/10.5937/vojdela2202055P) [In Serbian]
- Vračar, M., Stanojević, G. (2019). Strategic Culture of Serbia and the Concept of Total Defence. *Vojno delo*, 71 (8), 294–315. DOI: [10.5937/vojdela1908294V](https://doi.org/10.5937/vojdela1908294V) [In Serbian]
- Wolfers, A. (1952). National Security as an Ambiguous Symbol. *Political Science Quarterly*, 67 (4), 481–502.
- Woodward, K. (2002). *Understanding identity*. New York: Oxford University Press.

APPENDIX / ПРИЛОГ

Графикон 1. Расположење испитаника у Србији у вези са немачко-француским планом за Косово / Graphic 1. Mood of respondents in Serbia regarding the German-French plan for Kosovo

Извор / Source: House of Win

← НАЗАД

← BACK